
ХРОНІКИ

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ З ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЇ В СУЧАСНІЙ СЛАВІСТИЦІ

1–2 жовтня 2010 року в республіці Білорусь відбулося розширене засідання Комісії з лексикології та лексикографії Міжнародного комітету славістів, організоване комісією Міжнародного комітету славістів спільно з кафедрою загального та слов'янського мовознавства Гродненського державного університету імені Янки Купали.

У засіданні комісії взяли участь 11 учених з 4 країн: Білорусі, Росії, України, Словаччини.

Учасники засідання обговорили завдання підготовки до XV Міжнародного з'їзду славістів, проблеми формування нового напрямку “критика в слов'янській лексикографії”, а також звернулися до традиційного, але недостатньо опрацьованого напрямку: вивчення історичної лексикології слов'янських мов.

Основна аналітична робота була зосереджена на таких напрямках: лексикографічний опис близькоспоріднених слов'янських мов, формування норми національних мов засобами лексикографії, лексична система слов'янських мов, стандартизація лексикографічної діяльності.

Із вітальним словом до учасників засідання звернувся директор Інституту мови і літератури імені Якуба Коласа і Янки Купали НАН Білорусі, голова Міжнародного та Білоруського комітетів славістів, д. філол. н., проф., чл.-кор. НАН Білорусі **О. О. Лукашанець**.

На засіданні Комісії з лексикології та лексикографії МКС було заслухано доповідь голови Комісії, провідного наукового співробітника Інституту російської мови РАН, д. філол. н., проф. **М. І. Чернишової** “З історії лексикографічної критики: Словник російської мови XI – XVII ст.” Значення цієї доповіді для теорії лексикографії полягає в тому, що в ній зроблено спробу окреслити параметри поняття “лексикографічна критика”. Дослідниця пропонує розрізняти два різновиди лексикографічної критики: зовнішню та внутрішню. Зовнішня наукова лексикографічна критика – це критика

словника чи ряду словників зовні, з боку наукової спільноти; вона, за своєю природою, носить об'єктивний характер, хоча можливі різного роду моменти суб'єктивного характеру, поява політизованих моментів і т. под., що може повністю змінити вихідну настанову на об'єктивність, тому така критика набуває характеру ненаукової; у свою чергу, наукова критика може бути конструктивною та деструктивною. Внутрішня лексикографічна критика – це критика всередині наукового колективу, невідома користувачам словника та його рецензентам; внутрішня критика, на думку М. І. Чернишової, – один із головних рушіїв розвитку словникової концепції, що допускає елементи розвитку.

У доповіді директора Інституту мови та літератури імені Якуба Коласа і Янки Купали НАН Білорусі, голови Міжнародного і Білоруського комітетів славистів, д. філол. н., проф., члена-кореспондента НАН Білорусі **О. О. Лукашанця** **“Словники білоруської мови в світлі російської лексикографічної традиції: плюси і мінуси”** було розглянуто особливості становлення і розвитку сучасної лінгвістичної білорусистики та національної білоруської лексикографічної традиції. Звернено увагу на аспекти впливу російської лексикографічної традиції на теорію і практику білоруського словництва. Серед позитивних моментів такого впливу названо, зокрема, використання апробованих принципів подавання лексичного матеріалу в словниках; серед негативних – механічний перенос лексикографічних традицій на білоруський ґрунт без урахування специфіки формування лексичного складу білоруської мови та попередня настанова на виявлення специфіки в білоруській лексиці (т. зв. близькоспоріднений пуризм у 20-х рр.) та ін.

У доповіді **О. Ярошової**, д. філол. н., завідувача Відділення сучасної лексикології та лексикографії Інституту мовознавства імені Людовіта Штура Словацької академії наук **“Поняття лексичної норми в контексті словацької лексикографічної критики”** було зазначено, що від початку ХХ століття у словацькій лінгвістиці теоретичне осмислення лексичної норми нагадує рух маятника: від строгої регуляції з авторитетною кодифікацією до позицій мовного лібералізму і навпаки. Концепція лексичної норми, що розробляється в ході роботи над новим Словником сучасної словацької мови, полягає в обмеженні руху “маятника” ближче до середини.

Доповідь директора Інституту української мови НАН України, д. філол. н., проф. **П. Ю. Гриценка** “**Реєстр як проблема сучасної тлумачної лексикографії: слово поза словником**” була присвячена питанням відображення в сучасних тлумачних словниках української мови лексики початку ХХ століття, яка з різних причин не стала предметом лексикографічного опису. Уявлення про характер та об’єм лексики, що опинилася сьогодні поза словником, дає ознайомлення з текстами відомого українського вченого 20-х рр. Сергія Єфремова. На конкретних прикладах доповідач показав, що мова текстів С. Єфремова відображає активну трансформацію української літературної норми початку ХХ століття. П. Ю. Гриценка визначив суть проблеми **слово поза словником**, що полягає у виявленні, атестуванні (семантичному, функціональному) та лексикографічній презентації в новому тлумачному словнику лексики попередніх епох. Ця проблема, наголосив доповідач, загострює й іншу проблему – відповідальність лексикографів за об’єктивне відображення лексики мови, а за її допомогою – культури, вербалізованої картини світу в нових тлумачних словниках.

У доповіді завідувача відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України к. філол. н. **І. С. Гнатюк** “**Російсько-український словник: досвід і проблеми**” (Україна) було узагальнено працю українських лексикографів зі створення російсько-українських словників у світлі лексикографічної критики. На переконання доповідачки, кожен новий словник чи кожне нове видання російсько-українського словника створювалося з урахуванням критичних матеріалів, умічених у наукових статтях, рецензіях, оглядах, спеціальних монографіях, у яких підсумовувався досвід роботи, містилася оцінка попередніх словників чи їхніх перевидань. І. С. Гнатюк ознайомила також учасників розширеного засідання з принципами видання нового академічного Російсько-українського словника в 4-х томах.

Критика словників, на думку к. філол. н., доцента Московського міського педагогічного університету **В. В. Шаповала** (Росія), є частиною критики джерел, звідси – багатозначність основних термінів джерелознавства: *зовнішня і внутрішня критика, первинне і вторинне джерело*. У доповіді “**Критика словників і критерії філологічної вірогідності лексикографічного опису**” було

розглянуто підходи до формулювання і використання критеріїв філологічної вірогідності в лексикографії, виявлення та виправлення помилок у словнику, зокрема: проаналізовано межі рентабельності виявлення помилки, критерії добору словникових статей для ретельнішої перевірки, автоматичний пошук за сегментом в електронній версії словника, дефекти словникової статті, сусідство слова за абеткою, можливості графічної реконструкції виникнення помилки прочитання.

У доповіді провідного наукового співробітника Центру системного аналізу і стратегічних досліджень к. філол. н., доц. **В. К. Щербіна “Теорія і практика білоруської словникарської критики”** (Білорусь) було розглянуто теоретичні та практичні аспекти білоруської словникарської критики. До теоретичних аспектів, на думку доповідача, належать питання: 1) про місце критики в системі наукової діяльності; 2) про місце словникарської критики в структурі сучасної металексикографії (словникарська критика – такий самий необхідний розділ металексикографії, як і загальна теорія лексикографії, словникарська лексикологія, словникарська типологія, лексикографічна параметрія, організація словникарської роботи, методологія та історія лексикографії); 3) про виокремлення різних груп критиків словників (критики-лексикографи і критики-нелексикографи); 4) про різновиди словникарської критики (наукова критика словників, лексикографічна критика, компліментарна критика, політизована, публіцистична критика словників); 5) про основні критерії оцінки словників (критерій кількості інформації в словнику, критерій якості словникової інформації, критерій ефективності подання інформації в словнику). До практичних аспектів словникарської критики слід, на думку В. К. Щербіна, віднести такі: 1) про джерела виявлення рецензій на словники (бібліографічні покажчики з білоруського мовознавства, бюлетені “Літопису друку Білорусі”, зарубіжні бібліографічні покажчики, періодичні видання Білорусі, Росії, України та інших країн світу); 2) про загальну статистику білоруських словникових рецензій (розподіл виявлених словникових рецензій за джерелами); 3) про класифікацію білоруських словникових рецензій (монорецензії та рецензії-огляди, зовнішні рецензії та авторецензії, рецензії на вітчизняні словники і рецензії на

зарубіжні словники, рецензії на філологічні словники та рецензії на фахові словники). Підсумовуючи, доповідач виклав свої міркування про ступінь ефективності лексикографічної критики як фактора поліпшення якості білоруської словникової продукції.

Завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства Гродненського державного університету імені Янки Купали, к. філол. н., доц. **Л. В. Ричкова** (Білорусь) у доповіді **“Стандартизація лексикографічної діяльності: про зміст проекту стандарту ISO 11763 “LEXICOGRAPHICAL PRODUCTS – CONCEPTS AND PRACTICES”** окреслила проблему можливості та доцільності стандартизації лексикографічної діяльності, використання вимог стандартів як основи для критики словникової продукції. Розглянуто основні положення проекту стандарту ISO 11763, що його розробляє Міжнародна організація стандартизації. Метою стандарту, що перебуває в завершальній стадії випрацювання, є створення спільних основ як для розуміння лексикографічного продукту загалом, так і експлікації різновидів таких продуктів, побудова прозорого вокабуляра для користувачів, лексикографів, а також для видавництва. Передбачено, що дію стандарту буде поширено на словники, створювані як ізольовані фізичні об'єкти з додатками у вигляді малюнків, музики тощо, на віртуальні словники, зокрема на словники, інтегровані в інші мовні інструменти, на загальнодоступні словники та на словники з авторськими / редакторськими правами.

Засідання секції “Слов'янська історична лексикологія та лексикографія” розпочалося з виступу завідувача Лабораторії загальної та комп'ютерної лексикології філологічного факультету Московського державного університету імені М. В. Ломоносова, д. філол. н., проф. **А. А. Полікарпова** (Росія), який виголосив доповідь **“Системні тенденції в розвитку лексики слов'янських мов”**. Науковець схарактеризував принципи і деякі теоретичні та експериментальні результати системно-квантитативного підходу в лінгвістиці. Цей підхід є розвитком деяких теоретичних положень, сформульованих у працях Г. П. Мельникова. Детальніше розглянувши комунікативні основи функціонування та розвитку мови, а також здійснивши квантифікацію деяких важливих відношень в її комунікативній онтології, А. А. Полікарпов створює

“модель життєвого циклу знака” – модель базових моментів динаміки мови, починаючи з мікроскопічних зрушень, які потенційно супроводжують кожен акт мовного спілкування. Це дозволяє прогнозувати низку мікро- та макротенденцій у розвитку мовної системи слов'янських, індоєвропейських та інших мов: розвитку полісемії, синонімії, антонімії, частоти вживання, довжини та інших системних характеристик лексичного знака, а також прогнозувати розвиток лексичної системи в цілому залежно від умов її функціонування. Більшість із теоретично випрацюваних прогнозів уже підтверджено, а інші ще очікують перевірки наявним емпіричним матеріалом етимологічних, історичних і тлумачних словників слов'янських мов.

У доповіді провідного наукового співробітника Словникового відділу Інституту лінгвістичних досліджень РАН, д. філол. н. **І. О. Малишевої** (Росія) **“Проблеми використання в лексикографічній практиці нових публікацій пам'яток ділового письма XVIII століття”** проаналізовано нові публікації пам'яток ділової мови XVIII ст. з позицій якості їх видання та можливості використовувати їх як джерела для “Словаря русского языка XVIII века”. Останнім часом, зазначила І. О. Малишева, з'явився цілий ряд публікацій документів провінційних канцелярій XVIII ст., видобутих із архівів Тюмені, Челябінська, Тобольська, Кургана, Улан-Уде, Солікамська та ін. Залучення цих матеріалів до джерел “Словаря русского языка XVIII века” має принципове значення. Регіональні пам'ятки відіграють важливу роль у розв'язанні проблеми збагачення літературної мови з народнорозмовного джерела, взаємодії писемної та усної мови, виявлення шару загальноросійської лексики. Усі опубліковані пам'ятки містять цікавий і науково важливий матеріал для його представлення в “Словаре русского языка XVIII века”. Однак не всі видання відповідають правилам передавання рукописного (скорописного) тексту: відрізняються способи відображення великих і малих літер, виносних літер, різні правила членування злитого тексту на слова, відсутня єдність правил створення словопоказчиків і т. ін. Усе це ускладнює, а іноді й унеможливує використання таких джерел у Словнику. Тому гостро стоїть питання уніфікації правил відтворення скорописних текстів з наступною їх публікацією.

Старший науковий співробітник відділу історії білоруської мови Інституту мови і літератури імені Якуба Коласа і Янки Купали НАН Білорусі, к. філол. н., доц. **І. В. Будько** в доповіді **“Дослідження тематичних груп старобілоруської мови: результати і перспективи”** проаналізувала підсумки дослідження лексики старобілоруської мови. Виявлено, що в сучасній білорусистиці проведено глибокий всебічний аналіз близько двадцяти тематичних груп лексики з точки зору етимології, дериваційної активності, жанрово-стилістичної специфіки функціонування, наявності / відсутності в сучасній білоруській мові (як у діалектній, так і в літературній формах). Накопичений матеріал цілком достатній для узагальнення і висновків щодо розвитку лексичної системи старобілоруської мови.

Учасники Розширеного засідання Комісії з лексикології та лексикографії МКС прийняли Ухвалу, в якій визначено найбільш актуальні проблеми, що мають стати предметом обговорення на XV Міжнародному з'їзді славістів у Мінську: 1) випрацювання параметрів характеристики лексикографічної критики: наукова – ненаукова, зовнішня – внутрішня, об'єктивна – необ'єктивна (тенденційна, політизована і т. под.), конструктивна – деструктивна; 2) виявлення системних тенденцій у розвитку лексики слов'янських мов. Учасники засідання вирішили запропонувати керівництву XV Міжнародного з'їзду славістів включити до програми з'їзду тематичний блок **“Актуальні проблеми історичної лексикології слов'янських мов”**. Розв'язання вищезазначених актуальних питань лексикології та лексикографії матиме незаперечну теоретичну і практичну цінність для мовознавчої науки і потребує спільних зусиль науковців усіх слов'янських країн.

© Ірина Гнатюк, 2010

к. філол. н., Інститут української мови НАНУ (Київ)
УДК 811.161.2